

A NÉPFELSZABADÍTÓ HARC ÉS SZOCIALISTA FORRADALOM ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS KEZDETEI 1941-BEN VAJDASÁGBAN

Az áprilisi háború következtében Jugoszláviát megszállták és feldarabolták a fasiszta hatalmak. A márciusi árulás és az áprilisi katonai vereség következtében a polgári politikai pártok kivétel nélkül elvesztették becsületüket és ezzel befolyásukat is a népre, illetve széthullottak. Vezetőik vagy elmenekültek az országból, vagy meghúzták magukat. Azok viszont, akik tevékenyen részt vettek az árulás előkészítésében, a megszállók szolgálatába álltak. Egyedül a Jugoszláv Kommunista Párt maradt egységes és jelentett szervezett politikai erőt az országban. Nem ismerte el az ország megszállását és feldarabolását mint tartós tény, hanem azonnal hozzálátott a fegyveres felkelés és szocialista forradalom előkészítéséhez. Hogy ezt a nehéz és felelősségteljes feladatot eredményesen végezhesse, olyan politikai platformot kellett kialakítania, amely elfogadható volt Jugoszlávia valamennyi nemzete és nemzetisége, mindegyik néprétege, valamennyi becsületes, demokratikus érzelmű és gondolkodású, antifasiszta beállítottságú ember számára. A platform alapjai már korábbról adva voltak. Hiszen a JKP a harmincas évek végén figyelemre méltó sikereket ért el az antifasiszta és antiimperialista népfront-politika kialakításában. A nemzeti kérdés tényleges és igazságos megoldásának feladatát pedig a felkelés előkészítésével egyidőben napirendre tűzte.

A felkelés előkészítése nyomban az áprilisi katasztrófa után megindult. Erről tanúskodnak a JKP KB 1941. április 10-én Zágrábban megtartott ülésén hozott határozatok, valamint az április 15-én kiadott kiáltvány is, amelyben kimondja a párt, hogy egyedül ő képes megszervezni a népfelszabadító harcot és szocialista forradalmat.

Ezt a célt szolgálta a Josip Broz Tito által írt május elsejei kiáltvány is, amelyet április végén adott ki a JKP KB. Ebben a kiáltványban a munkásokhoz, parasztokhoz, polgárokhoz a hazafiakhoz fordulva szólítja őket:

„Fogjatok össze! E sorsdöntő napok megkövetelik, hogy egyesítsétek erőiteket a létért folyó harcban . . . E nehéz órákban minden eddiginél

szükségesebb a nép egysége. Ne csüggedjeteK, tartsatok ki a harcban, a munkásosztály élcsapata a Jugoszláv Kommunista Párt hív és vezet benneteket.”

Jugoszlávia fiataljaihoz szólva pedig a kiáltvány kimondja:

„Fiatalok! A Kommunista Párt arra hív benneteket, hogy álljatok a nép harcának első soraiBa az imperialista hódítók ellen, az ifjú nemzedék szebb és jobb jövőjéért.¹

A népfelszabadító harc és szocialista forradalom előkészítése terén a legfontosabb első lépést a május elején Zágrábban megtartott tanácskozás jelentette.

Ezen a tanácskozáson — amelyen Vajdaság kommunistáit Žarko Zrenjanin képviselte — a JKP, miután elemezte a Jugoszlávia népeit ért tragédia okait, a megszállók és hazaárulók erőszakos cselekedeteinek és terrorjának következményeit és hatását a széles néptömegekre, a párt és párttagok magatartását a márciusi és az áprilisi események alatt, lerakta a népfelszabadító harc és szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának az alapjait. Egyúttal utasításokat is adott az egyes országos és tartományi pártszervezeteknek, hogyan tevékenykedjenek a siker érdekében.

Vajdaság kommunistáira, többek között, ezek a feladatok vártak:

„Vajdaság kommunistáira az a nagy feladat hárul, hogy útját állják a nemzeti gyűlölet terjesztésének, hogy Vajdaság népei előtt leleplezzék a megszállókat, minden nemzetiségű dolgozó nép ellenségeit. Vajdaság kommunistáinak feladatai közé tartozik az is, hogy egybefogjanak minden nemzetet a háború és a megszállás okozta bajok elleni harcban, hogy együttes harcot folytassanak az imperialista megszállók ellen, Vajdaság népeinek testvériségéért, testvéri egyetértéséért és egyenjogúságáért, a nemzeti kérdésnek a nép szabad választása útján való tényleges megoldásáért.”²

A népfelszabadító harcot és szocialista forradalmat a párt széles alapokra helyezte, hogy abban mindenki részt vehessen, aki hajlandó volt elismerni a JKP vezető szerepét e harc szervezésében és vezetésében. Még a széthullott polgári pártok kisebb, nagyobb csoportjait is felszólította a párt, hogy vegyenek részt ebben a harcban, működjenek együtt a kommunistákkal és minden hazafival.

A párt nagy súlyt helyezett munkamódszereinek és szervezeti felépítésének tökéletesítésére és a felkelés fegyveres alakulatainak a szervezésére. Ezek az előkészületek országszerte jól haladtak május és június folyamán.

A megszállás pillanatában Vajdaságban mintegy 1100—1200 kommunista és 3000 ifjúkommunista — JKISZ-tag volt. A pártszervezetek élén 6 (hat) körleti és 23 járási pártbizottság állt, pártszervezet, illetve sejt 45 faluban és városban létezett.

Bánátban volt a legerősebb a párt is meg a JKISZ is. Itt két körleti és hét járási pártbizottság szervezte a 600 párttag munkáját. A JKISZ két kerületi szervezetének pedig 1200 ifjúkommunista tagja volt.³

Egyes pártszervezetek mindjárt a megszállást követő első napokban saját kiáltvánnyal fordultak a néphez. A JKP kikindai pártbizottsága ezekkel a szavakkal fordult a munkásokhoz, parasztokhoz, polgárokhoz, katonákhoz, altisztekhez és tisztekhez. Rámutatva az uralkodó osztály árulására a támadókkal szembeni ellenállásra hívta fel a népet:

„Láttuk, hogyan működtek és milyenek nálunk az árulók és az ötödik hadoszloposok. Láttuk, hogy a mi hatalomtartóink — akik néhány nappal ezelőtt teli szájjal ordították, hogy védelmezni fogják hazánk függetlenségét — miként szöktek meg, még mielőtt az első puska eldördült volna, és ezért mi kommunisták felhívunk benneteket: *tömörüljete*k, építsük ki a szilárd népi egységet Jugoszlávia népeinek nemzeti szabadsága megőrzéséért, mert jobb talpon állva meghallni, mint térden állva élni.”⁴

Bácskában a kilenc járási, illetve három körleti pártbizottsághoz 400 kommunista tartozott, a JKISZ három körleti szervezetéhez pedig 1200 ifjúkommunista.⁵ Szerémségben ekkor még csak egy körleti pártbizottság létezett és a párt meg az ifjúkommunisták száma is jóval kisebb volt, mint Bánátban, illetve Bácskában.

A vajdasági tartományi pártbizottság kezdetben nagy nehézségekkel küzdött, mert 1941. februárjában a hatóságok felfedezték újvidéki nyomdáját.⁶ Ezért Žarko Zrenjanin Uča politikai, Svetozar Marković Toza szervező titkár, Sonja Marinković és még néhány bizottsági tag kénytelen volt Újvidékről Belgrádba távozni, és csak a márciusi események után tértek vissza a bizottsági tagok Újvidékre, míg Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković, tekintettel a politikai helyzetre, még egy ideig Belgrádban maradt, hogy tartsa a kapcsolatot a JKP KB-vel. A megszállás első heteiben a tartományi pártbizottság Újvidékről, illetve Belgrádból Petrovgrádba (valamikor Nagybecskerek, ma Zrenjanin) helyezte át székhelyét és onnan irányította a felkelés előkészítését.⁷ Ekkorra viszont a helyzet még sokkal súlyosabbra fordult: nem csupán a megszállók terrorja miatt, hanem azért is, mert Bácskát a Horthy vezette Magyarország hadereje szállta meg, Szerémség a Független Horvát Állam része lett, Bánátot pedig a német megszállás alatt álló Szerbiához csatolták. Vajdaság három részét tehát három ország között osztották szét, és e részek közötti közlekedést két nagy folyó — a Duna és a Tisza is akadályozta. Csak fokozta a nehézségeket, hogy a határokat mindkét oldalon erős határőrségek szállták meg. A bánáti oldalon ezt az őrséget az ottani németekből verbuvált rendőralakulatok alkották, mint ahogyan a tényleges hatalom is az ottani németek kezében volt.

A tartományi pártbizottság azért helyezte át székhelyét Petrovgrádba, mert Bánátban voltak a legerősebbek a pártszervezetek, és a kapcsolatot is könnyebb volt innen fenntartani a JKP Belgrádban tartózkodó Központi Bizottságával.⁸ Valószínűleg ez volt az oka annak is, hogy a tartományi pártbizottság 17 tagja közül 9 tartósan Bánátban maradt, mégpedig kettő kivételével mindannyian a tartományi

bizottság irodájának és titkárságának voltak a tagjai. Žarko Zrenjanin politikai és Svetozar Marković szervező titkár is Bánátban maradt. Bácskában a titkárság csupán egyetlen tagja — Radivoj Čirpanov — maradt, aki a szerémségi körleti bizottságot is meg a dél-bácskai is vezette.⁹ A tartományi bizottság tagjai közül Bácskában volt még Kiss Ernő, Nyugat-Bácska és Baranya körleti titkára, Samu Mihály az óbecsei járási bizottság titkára, Stevan Divnin Baba, a žabljai járás bizottságának titkára és Mayer Ottmár, Észak-Bácska körleti titkára. A tartományi bizottság két tagja: Branko Bajić (Újvidék), és Lazar Plavšić (Zombor) hadifogságban volt.¹⁰ Ezek a körülmények, természetesen, kihatottak a felkelés kibontakozására is 1941-ben. Kezdetben Bácskában és Szerémségben nagy késéssel érkezett meg mind a vajdasági tartományi bizottság, mind a JKP KB-nek anyaga, direktívája. De más tényezők is akadályt gördítettek a felkelés kibontakozása elé.

Mirnics József értékelése szerint a magyar megszállás készületlenül érte Bácskában a fiatal pártszervezeteket. Ezért azok nem tudtak kellően reagálni az újonnan előállt helyzetre. A jó előre kitervezett politikai aktivitással és tudatos terror bevezetésével a megszálló meglepte és részben meg is bénította a bácskai kommunistákat, akik a megszállás első napjaiban, gyakorlatilag, minden kapcsolatot elveszítettek az ország többi részével.¹¹

A helyzetet még jobban bonyolította az a körülmény, hogy a nemzeti viszonyokban gyökeres változás állt be. Ez okozta a legnagyobb megrázkódtatást a bácskai pártszervezetekben. A magyar lakosság túlnyomó többsége kezdetben a megszállást, mint nemzeti felszabadulást, lelkesen fogadta. Ennek gyökerei abban rejlenek, hogy a magyarokat nemzetileg is meg társadalmilag is elnyomták a Jugoszláv Királyságban.¹² Urbán János erről így ír Ada és környéke viszonylatában:

„A Jugoszláv Királyság ismert kisebbségi politikájának volt a következménye, hogy egyszerű munkásemberek is lelkesen fogadták a magyar katonákat és enni, inni vittek nekik. A katonáknak parancsuk volt, hogy senkitől semmit elfogadniuk nem szabad, mert minden mérgezett lehet.”¹³

A szlovákok és bunyevácok (horvátok), akiknek soraiban a JKP bizonyos befolyásra tett szert a háború előtt, szinte egységesen elleneztek a megszállást, viszont a németeket ekkorra már teljesen hatalmába kerítette a nácizmus és a hitleri fasizmus. Ennek hatása alatt a magyar megszállást csupán átmeneti megoldásnak tekintették a messzemenő nacionalista célkitűzéseik megvalósítása felé vezető úton.¹⁴

Svetozar Marković Toza 1942 augusztusából származó elemzése szerint is az volt az egyik fő oka annak, hogy a felkelés szervezésében nehézségek álltak be, mert a nemzeti kérdés nagyon kiéleződött a régi Jugoszláviában. Bácskában, ahol a lakosság 33% magyar, 22% szerb, 22% német, 12% szlovák és ruszin, 10% bunyevác és sokác, 1% pedig egyéb nemzetiségű volt (ezek Marković adatai), a revizionista mozgalom már a háború előtt erős volt. A proletariátus nagy része itt kezdetben

támogatta az új hatalmat. A Jugoszláv Kommunista Párt elveszítette a befolyását azokban a helységeken, ahol a magyarság a szerbekkel vegyesen élt, illetve ott, ahol szerb és szlovák településekkel volt körülvéve, mint pl. Dél-Bácskában. Viszont Észak-Bácskában, különösen a zentai és a topolyai járásban ahol a magyarok lakta községek kompaktak voltak, a magyarok magatartása jó volt.

Ebből a markovići elemzésből is kiviláglik, hogy a múlt öröksége (és itt most nem csupán az akkori közelmúltra gondolok), milyen súlyos teherként nehezedett Vajdaság minden nemzetiségű népére, amit a megszállók mindenütt maximálisan igyekeztek kihasználni. Hiszen hasonló volt a helyzet Bánátban is, ahol a lakosság 47%-át szerbek, 19%-át németek, 13%-át magyarok, 12%-át románok, 6%-át szlovákok és 3%-át egyéb nemzetiségűek alkották (szintén Marković adatai). Marković szerint azzal, hogy itt a közigazgatást átadták a németeknek és az ötödik hadoszlopos szerbeknek és románoknak, a JKP teljesen elveszítette befolyását a németekre és a románokra, nagymértékben a magyaroknál is meginogtak pozíciói, mert ők abban bíztak, hogy Bánátot is Magyarországhoz csatolják; a szerbek között is sok volt az ingadozó, aki nem hallgatott a párt hívó szavára.¹⁵

Szerémségben viszont Pavelić hírhedt usztrasái mérgezték a léghört (a katolikus papság egy részének a támogatásával) olyannyira, hogy már 1941-ben megkezdtek a görögkeleti szerbek erőszakos átkeresztelését a katolikus vallásra.¹⁶

Ha mindehhez hozzáadjuk, hogy a megszállók és hazai kiszolgálók a terror, a demagógia, a nemzeti gyűlölet szításának általuk hihetetlenül nagy méretűre duzzasztott tárházát zúdították a népre, jobban megvilágosodik előttünk, hogy milyen nehéz feladat előtt állt a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága és minden itteni kommunista. Tudták ugyan, hogy az idő nekik dolgozik, mert a fasizmus itt is gyorsan fel fogja fedni igazi arcukat még azok előtt is, akik korábban és a megszállás első napjaiban vakok voltak. De az idő sürgetett. Cselekedni kellett azonnal és határozottan. Ezt sürgette a jól felfogott nemzeti és társadalmi érdek is. Hitler „új rendje” végső soron mindegyik közép- és kelet-európai nemzetre nézve egyforma veszélyeket rejtgetett. Sokan ezt akkor még nem tudták, nem látták. A JKP és vezetősége, Josip Broz Titóval az élen nagyon tisztában volt ezzel és idejében figyelmeztetett a veszedelemre.

Közvetlenül a zágrábi tanácskozás után, mihelyt Žarko Zrenjanin visszatér Vajdaságba, tehát már május derekán, a tartományi pártvezetőség is tanácskozást tartott Petrogradban. Ezen a tanácskozáson részt vett Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković Toza, Ivan Vijoglavín és Szervó Mihály.¹⁷ Miután elemezték a tartományban uralkodó állapotokat, feladatul adták a pártszervezeteknek, hogy erősítsék soraikat, vegyenek fel a pártba minél több ifjúkommunistát és párttag-jelöltet, sőt mindenkit, aki elfogadja a párt programját és kész követni a JKP irányvonalát a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom kérdésében,

s aki harcolni is kész a megszállók és a hazaárulók ellen; tekintet nélkül arra, hogy munkás, paraszt vagy értelmiségi-e az, aki a párt zászlaja alá kíván állni.

A tartományi bizottság feladatul adta továbbá, hogy a párttagok minél jobban szélesítsék ki működésük körét, de egyúttal a konspirációra is nagyon ügyeljenek, nehogy személyes hanyagság vagy hősködés, illetve más szubjektív gyengeség, hiba folytán lebukjanak és ezzel egész szervezetek létét is veszélyeztessék.

Tekintettel arra, hogy Vajdaság népe soknemzetiségű volt, a lakosság zömét pedig a parasztok alkották, a legnagyobb gondot a testvériség—egység kiépítésére és ápolására, valamint a munkás-paraszt szövetség megteremtésére kellett fordítani. A magyar és német fasiszta megszállók ugyanis mindent elkövettek Bácskában és Bánátban a nemzeti gyűlölet szítása érdekében, akárcsak Pavelić usztasái Szerémségben, a Ljotić-féle és más színezetű, de egy húron pendülő csetnikek pedig Szerbiában, és másutt. Ezért féltő volt, hogy ez a tevékenységük testvérháborúvá fajul és tartós nyomokat hagy maga után Jugoszlávia mindegyik nemzetében és nemzetiségében. Hogy ezt megakadályozza, a tartományi pártbizottság számos óvintézkedést tett. Ezt a célt szolgálta az 1941. június elején szerbhorvát, magyar és német nyelven is kiadott kiáltványa, amelyben többek között ez áll:

„Vajdasági dolgozók és dolgozó nők: szerbek, magyarok, németek, horvátok, románok, szlovákok, ruszinok és a többiek!... ahogy Jugoszlávia népeinek további sorsa elsősorban munkásosztályának egységétől függ, Vajdaság népeinek sorsa is a ti egységetektől függ. Ezért kovácsoljátok ezt az egységet, nemzetiségtekre való tekintet nélkül, a kizsákmányolók elleni közös harcban! Harcoljatok a sovinizmus ellen, a más népekkel szembeni gyűlölet ellen, tépjétek ki a mérges fullánkot, amelyet a kapitalisták alattomosan belészúrnak a néptömegekbe. Teremtsétek meg a munkások és a parasztok szövetségét, tömörítsétek népeiteket, hogy egységes egészként vezethessétek őket a megszállók és az elnyomók elleni harcba! Teremtsétek meg ezúton a proletár internacionalizmust, Vajdaság boldogabb jövőjének fontos előfeltételét. Vajdaság népei — Jugoszlávia Kommunista Pártja vezetésével és a Szovjetunió segítségével — csak így tudnak maguk, de összefogva dönteni arról, hogy mely népekkel fognak közösen, testvéri közösségben élni.”¹⁸

A május közepén megtartott tanácskozáson az addigi katonai előkészületekkel kapcsolatos dolgokat megvitatták, és megalakították a tartományi katonai bizottságot, melynek élére Radivoj Čirpanovot nevezték ki. Tagjai lettek még Svetozar Marković, a tartományi bizottság szervező titkára, Ivan Vijoglavín, a tartományi bizottság titkársági tagja, Stevan Jovanović, a tartományi bizottság irodájának a tagja, Žarko Turinski, az észak-bánáti körleti bizottság tagja, tartalékos tiszt, Ljubiša Protić tiszt, Dalibor Francisti tiszt és Stojan Arsenov egyetemista.¹⁹ A bizottság azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki a katonai alakulatok szervezésének, vezetésének, felfegyverzésének mikéntjét, és a harcosok

kiképzési módját. Természetesen, feladatához tartozott még, hogy az alacsonyabb rangú katonai bizottságokkal karöltve, a fegyveres harcot szervezze és vezesse. A pártszervezetekhez hasonlóan, politikailag is hatnia kellett a népre. Tehát az agitáció- és propagandaszervezés is a hatáskörébe tartozott. Gondoskodnia kellett továbbá a tartományi pártbizottság nyomda- és más technikájáról.²⁰ Valamivel később, 1941. június 23-án, tehát a Szovjetunió elleni fasiszta támadás másnapján a tartományi katonai bizottság átalakult a vajdasági népfelszabadító partizánosztagok parancsnokságává.²¹

Ennek a parancsnokságnak mindössze három tagja volt: Danilo Grujić nyugalmazott hadnagy, Svetozar Marković Toza és Žarko Turinski. A parancsnokság mindhárom tagja Bánátban maradt.²²

A tartományi katonai bizottság, majd pedig a vajdasági népfelszabadító partizánosztagok parancsnokságának működése nyomán meggyorsult a katonai tizedek és más alakulatok szervezése. Bácskában mintegy 40 helységben alakultak katonai tizedek, roham- és diverzáncsoportok, mintegy 1500 ösztagléttszámmal.²³ Bánátban még sokkal gyorsabban haladt a katonai tizedek szervezése. Már májusban—júniusban minden városban és mintegy 40—50 faluban megalakultak a katonai tizedek, amelyekben több ezer ember készült a fegyveres harcra. Májusban alakult meg az észak-bánáti és a dél-bánáti kerületi katonai bizottság, majd számos járási és helyi katonai bizottság is. Így pl. Versec és a verseci járás katonai bizottsága is, amelynek a vezetője Lengyel János lett, a JKP tagja, ismert szakszervezeti aktivista.²⁴

A partizántizedek mellett roham- és diverzáncsoportok is alakultak, némely járási pártbizottság pedig elsősegélynyújtási és hírszerző szolgálatot is létesített. Pártajtó Petrovgrádban, Pancsován, Kikindán és Versecen működött. Kikindán már júliusban megalakult a nemzeti felszabadítási bizottság, később több helységben is, amelyekben nagyobb méreteket öltött a népfelszabadító harc. Ezek a bizottságok még 1941 folyamán, a stolicei tanácskozás után, mindenütt egységesen a népfelszabadító bizottság nevet vették fel.

Sok helyen azonban a katonai tizedek és más harci csoportok megalakítása előtt a pártszervezeteket kellett újjászervezni. Bácskában, mint már említettük, súlyosabb volt a helyzet, mint Bánátban. Még a délbácskai körletti bizottság hatáskörébe tartozó területen is. Ennek jórészt az volt az oka, hogy Radivoj Čirpanov, a körülmények alakulása folytán, kénytelen volt néhány hónapig a szerémségi kerületi pártbizottságot is irányítani. Ez nagy nehézséget okozott, mert nehezen vagy sehogyan sem tarthatta a kapcsolatot Szerémséggel csakúgy, mint a Bánátban tartózkodó tartományi pártbizottsággal. Nehezen és késve teremthette meg a kapcsolatot az észak-bácskai és a nyugat-bácskai—baranyai körletti pártbizottságokkal, azoknak pedig semmilyen kapcsolatuk sem volt Bánáttal.

Így történhetett meg az, hogy a JKP vajdasági tartományi bizottságának direktívái vagy meg sem érkeztek ide, vagy, a jobbik esetben, csak

nagy késéssel. Pedig a JKP magyar tagjai a legnagyobb magyar központokban, így pl. Szabadkán, Zentán és Topolyán,²⁵ de tegyük hozzá nyomokban, Zomborban és környékén is,²⁶ Samu Mihály működése nyomán Becsén, Péterrévén és másutt is²⁷ hűek maradtak osztályharcos nézeteikhez, és a megszállás után szinte teljes létszámban csatlakoztak a felújított JKP-hoz, sőt új harcosokkal is gyarapodtak.

Mindenütt nagy figyelemmel kísérték az eseményeket, különösen attól az időtől kezdve, miután a fasiszmus veszedelme elérte Jugoszlávia majd mindegyik határát.²⁸ De az áprilisi háború alatt és a megszállás első heteiben még a szomszédos községek pártszervezetei sem nagyon tudtak kapcsolatot teremteni egymással. Részben a mozgásszabadság korlátozása miatt, részben pedig azért, mert az események alakulása folytán sokan nem is tudták, mitévők legyenek. A magyar megszállás kezdetben Zentán is meg másutt is nagy zavart okozott a párttagok és az ifjúkommunisták soraiban. A lakosság többségét félrevezette a nemzeti felszabadítás ténye, és a szociális intézkedések kilátásba helyezése. Másrészt megszakadt minden kapcsolat az adai járási és a szabadkai körleti pártbizottsággal, nem-hogy kapcsolatuk lett volna a vajdasági tartományi pártbizottsággal, és annak közvetítésével a JKP KB-vel. Egyes kommunisták és ifjúkommunisták még állásba is léptek anélkül, hogy a pártszervezetet értesítették volna arról, hogy milyen megfontolásból tették azt. Egyeseket ezért a lépésükért ki is zárták a pártból, de hamarosan rehabilitálták és ismét felvették őket a pártba.²⁹

Bizonyos szubjektív tényezők mellett (ilyen tényezők országszerte mindenütt közrejátszottak egyes hibák és fogyatékoságok jelentkezéséhez) igen objektív körülmények és nehézségek is hozzájárultak ahhoz, hogy kezdetben zavar keletkezzen az észak-bácskai körleti pártbizottság területén. Az egyik ilyen ok volt az, hogy még január elején az észak-bácskai kommunisták egy nagyobb csoportját röpiratterjesztés vádjával őrizetbe vette a szabadkai rendőrség. A letartóztatottak között volt az észak-bácskai körleti pártbizottság néhány tagja is: Mayer Ottmár, a körleti pártbizottság titkára, Lazar Nešić, Matko Vuković Szabadkáról, és Bakos Kálmán Adáról.³⁰ Szerencsére, az áprilisi háború kitörése előtti napon szabadlábra helyezték őket, mert a bíróság, bizonyítékok híján, felmentette őket a vád alól.³¹

Könnyen meglehet, hogy ez a körülmény is késleltette a kapcsolat megteremtését a tartományi pártbizottsággal. Súlyos csapás volt ezenkívül, hogy a megszálló hatóságok már a megszállás másnapján letartóztatták, majd ki is végezték Lazar Nešićet, a körleti bizottság tagját.

A vizsgálati fogságból tehát április 5-én szabadultak ki, és majd csak valamikor májusban járt náluk Radivoj Čirpanov. Ekkor végre megindulhatott a szabadkai körleti pártbizottság és a helyi pártbizottság, valamint a JKISZ újjászervezése.³² Ezt követően Mayer járt Topolyán, Csantavéren, Adán és Zentán is, hogy ezekben a helységeken is újjászervezzék a párt- és a JKISZ-szervezeteket.

Amikor Mayer másodszor járt Zentán, Bakos Kálmán társaságában,

már vitte magával a JKP KB május elsejei kiáltványát, és tudatta velük, hogy a bácskai pártszervezetek továbbra is a JKP-hez tartoznak, és ennek a pártnak az utasításai szerint kell cselekedniük.³³ Miután áttanulmányozták a JKP KB május elsejei kiáltványát, átszervezték a pártsejteket, majd hozzáláttak a katonai előkészületekhez.

Északnyugat-Bácskában és Baranyában kezdetben olyan volt a helyzet, mint Szabadkán, Zentán, Adán, Topolyán és másutt. Nehezen, és késve teremtették meg a kapcsolatot a tartományi pártbizottsággal, annak Újvidéken tartózkodó tagjával, Radivoj Čirpanovval. Ez a kapcsolat, megközelítőleg akkor jött létre, amikor a szabadkai, tehát május folyamán. Állítólag Svetozar Marković járt először Zomborban,³⁴ majd ezt követően Čirpanov kétszer is egymás után. Ekkor lett Kiss Ernő a nyugat-bácskai--baranyai körleti bizottság titkára, aki átszervezte a zombori párt- és ifjúkommunista szervezetet is, hogy felkészülhessenek a fegyveres harcra.³⁵

Újvidéken és környékén is sok nehézséggel kellett megküzdeni, habár itt volt a dél-bácskai körleti pártbizottság székhelye, valamint Radivoj Čirpanov, a vajdasági népfelszabadító harc egyik legkimagaslóbb szervezője és vezetője ebben az időben, akinek Bácskában is meg Szerémségben is tevékenykednie kellett, hogy idejében megtörténjen a pártszervezetek átszervezése, és megalakuljanak a katonai feladatokkal megbízott csoportok, tizedek, majd osztagok is. A tartományi pártbizottság sajtóközpontja is Újvidéken volt.³⁶

A munkát az is megnehezítette, hogy itt székelt több katonai, csendőrségi, rendőrségi és más megszálló hatóság is. Ennek ellenére az agitációs anyag rendszeresen megjelent, mert az agitációval és propagandával (Agitprop) megbízott csoport tagjai (Nikola Petrović mérnök és mások) nagyon önfeláldozóan dolgoztak.

A Szovjetunió elleni támadás után hamarosan megjelent a szerb nyelvű *Vesti* és a magyar nyelvű *Hírek* című lap. Ezeknek a lapoknak az volt a feladata, hogy minél szélesebb körben ismertessék a lakossággal a legfontosabb bel- és külpolitikai eseményeket, a hazai és az európai meg más harcterek híreit. Bár terjesztésük talán még nagyobb akadályokba ütközött, mint előállításuk, a mintegy 8000 példányban nyomtatott lapok mind egy szálig eljutottak az olvasókhoz. Így egyre többen tudomást szerezhettek arról, mi történik Vajdaságban, Jugoszláviában, Európában. Különösen a szerbiai népfelszabadító harc és a keleti hadszíntér eseményeiről szóló híreket olvasták nagy érdeklődéssel az emberek.

A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága és maga Josip Broz Tito gyakran figyelmeztette a párttagságot, hogy a konspiráció az illegális munka egyik legfontosabb előfeltétele. Mégis ezen a téren nagyon sok volt a mulasztás, amit az ellenség maximálisan kihasznált. Azoknak a kommunistáknak, akikről a megszálló hatóságoknak tudomásuk volt (a régi jugoszláv rendőrség és bíróságok irataiból pedig sokat megtudhattak, az osztályellenség sem télenkedett, besúgók is akadtak), idejében gondoskodniuk kellett volna biztos bázisról, olyanról, amelyek-

ből kiindulva cselekedhettek is. Az esetek zömében ezt elmulasztották megtenni.

A JKP KB már májusban, júniusban várta a Szovjetunió elleni támadást, mert biztos volt benne, hogy ez elkerülhetetlenül be fog következni. Figyelmeztette is a párttagságot arra, hogy ha ez bekövetkezik, tegye meg a szükséges óvintézkedéseket. Ezekre az intézkedésekre különösen Vajdaságban lett volna nagy szükség, mert itt nem lehetett elmenni az erdőbe, hegyekbe... Sajnos, számos helyre késve érkeztek meg a legfrisebb figyelmeztetések és utasítások, de bizonyos mértékben a könnyelműség, vagy pedig a találékonyság hiánya is közrejátszott, hogy sokan nem tették meg a kellő óvintézkedéseket. Így történhetett meg az, hogy már június 23-ára virradóra nagyon sok kommunista a megszállók börtönébe és gyűjtőtáborába került, még mielőtt fegyveresen is részt vehetett volna a népfelszabadító harcban.

Bánátban a rendőrség már június 22-én elkezdte a kommunisták és a kommunistagyanús emberek letartóztatását. Mindössze két nap alatt Kikindán, Versecen, Melencén, Dragutinovón, Beodrán, Pancsován, Nagybecskereken, Kumanében, Eleméren, Kušícón, Kisoroszon, Debelyacsán és Basahidán mintegy négyszáz embert tartóztattak le.³⁷

Bácskában kezdetben nem ilyen súlyosak a veszteségek. Egyrészt, mert a hatóságok más taktikát alkalmaztak, másrészt, mert a pártvezetők és tagok egy része, mint pl. Balla István, Lovász József, Kiss Ernő Zomborban azonnal illegalitásba vonult. Valamivel később ugyanezt tették még sokan mások, így Žarko Ljubojev, Kamenko Gagrčín, Duško Staničkov.³⁸ De bázisokról Zombor környékén sem gondoskodtak idejében és kellő mértékben. Több helyen a kommunisták úgy vélték, hogy a megszállók és az osztályellenség továbbra sem fogja túlságosan zaklatni őket. Ha be is hívja a kommunistagyanús egyéneket, mint tette azt májusban, megelégszik a figyelmeztetéssel, hogy maradjanak nyugton.³⁹

Ez a magatartás már az első akciók után nagyon megbosszulta magát. Sokan, még mielőtt bármit is tehetek volna annak érdekében, amire oly öntudatosan és önfeláldozóan készültek, rendőrpribékek kezére kerültek.

Pedig június 22. után elérkezett az a történelmi pillanat, amit a kommunisták nem szalaszthattak el, és amire a JKP oly körültekintően készült.

Erről a kérdéstről a *Slobodna Vojvodina* 1942-ben megjelent első számában így ír:

„Amikor a hitleri fasiszta katonaság 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót, a leigázott európai népek számára elérkezett a fegyveres felszabadító háború pillanata. A Vörös Hadsereg arra kényszerítette Hitlert, hogy minden erejét a keleti frontra dobja... A helyzet kedvezőre fordult a fegyveres felkészésre. Megbocsáthatatlan bűn lett volna nem kihasználni a kínálkozó alkalmat.”⁴⁰

Vajdaság nemzetei és nemzetiségei minden nehézség ellenére, éltek is ezzel az alkalommal és lehetőséggel.

Mindössze hét nappal a JKP KB-nek a népfelszabadító harc kezdetéről hozott július 4-i határozata és négy nappal a szerbiai felkelés kezdete után, július 11-én a dél-bánati népfelszabadító partizánosztog is kivonult első akciójára. Valamivel később, de még július folyamán a petrovgradi, a melencei, a kumanei, az aleksandrovói—karadordevói, a mokrini, a dragutinovói és a kikindai népfelszabadító partizánosztogok, valamint néhány kisebb partizáncsoport is megkezdte első akcióit.⁴¹

Bácskában is sor került az első akciókra.

Szerémségben kezdetben lassúbb ütemben haladt a felkelés előkészítése, de annál körültekintőbben és alaposabban. A pártszervezeteknek sikerült széles alapokra helyezniük ezeket az előkészületeket. Az első partizántizedek és népfelszabadító bizottságok (front — ahogyan itt nevezték) augusztusban alakultak meg. De már augusztus 6-án kiszabadították a bešenovói Prnjavorban lévő letartóztatottakat. Ezek, összesen nyolcan, a Fruška gorában megalakították a szerémségi partizánok első fegyveres csoportját.

A Sremska Mitrovica-i fegyházban lévő kommunisták és a JKISZ szerémségi körletti bizottsága, valamint egy csoport partizán közös akciója nyomán, 1941. augusztus 22-ére virradó éjjel megszökött a fegyházból 32 kommunista. Ennek az egyedülálló akciónak a jelentősége felbecsülhetetlen értékű volt mind politikai, mind erkölcsi, mind katonai szempontból. Hiszen a megszökött kommunisták mind egy szálíg kijárták a börtönökben oly jól működő pártegyetemet. Tehát a JKP és a népfelszabadító harc képzett vezetőket kapott bennük éppen akkor, amikor ez a legszükségesebb volt.⁴²

Jegyzetek

- ¹ Josip Broz Tito összegyűjtött művei 7. kötet, Újvidék, 1980. 6—7. old.
- ² A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969, 83. old.
- ³ Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945 I. II. (A továbbiakban: Leksikon), Banat, 45—46.
- ⁴ A kiáltvány eredeti példányát lásd: Narodni muzej u Kikindi, I—6073 sz. a. Idézi az eredeti szerb nyelven Šandor Veg, Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine, *Vojvodina 1941*. Radovi i diskusija sa skupa istoričara u Subotici 9 i 10. decembra 1966. god. Novi Sad, 1967., 8. old.
- ⁵ Leksikon, 42. old. és Danilo Kecić, Pripreme za ustanak u Vojvodini, *Istorija radničkog pokreta*, br. 3, 325. old.
- ⁶ A nyomda 1940 novemberében kezdett el működni, már decemberben megjelent az itt nyomtatott *Istina*, 1941 januárjában pedig a *Trudbenik* és a *Dolgozó* első száma is, mint a vajdasági dolgozó nép lapjai. Lásd: Zvonimir Golubović, Živan Kumanov, Tehnika Pokrajinskog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije za Vojvodinu 1941. godine u Novom Sadu, *Vojvodina 1941*. Novi Sad, 1967., 147. old.

- ⁷ Šandor Veg idézett munkája, 11. old. és a 39. számú jegyzet a 46—47. old.
- ⁸ Djordje Milanović: Zapažanja i ocene Svetozara Markovića, Žarka Zrenjanina i Ive Lole Ribara o razvoju NOB u Banatu i Bačkoj 1941. i njihov značaj za istoriju. *Vojvodina 1941.* Novi Sad, 1967, 171. old.
- ⁹ Djordje Milanović idézett munkája, 188—189. old.
- ¹⁰ Josip Mirnić, Političke i taktičke koncepcije rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta u Bačkoj 1941—1943, Istraživanja I, Novi Sad, 1971, 188—189. old.
- ¹¹ Josip Mirnić, i. m. 187. old.
- ¹² Uo. 188. old.
- ¹³ Urbán János, Tűzsziget II. Forum Könyvkiadó, 281. old.
- ¹⁴ Lásd: Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad, 1974. c. könyvét.
- ¹⁵ Svetozar Marković Toza cikke: Dosadašnji rad, stečeno iskustvo i naši zadaci. Megjelent az *Istina* bácskai kiadásának 1942. augusztusi számában.
- ¹⁶ Stepinac zágrábi érsek szerepéről, többek között, a belgrádi Nedeljne informativne novine (NIN) hasábjain olvashattunk 1981. március—április folyamán.
- ¹⁷ Šandor Veg, i. m. 12. old.
- ¹⁸ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969. 84. old.
- ¹⁹ Šandor Veg, i. m. 16. old.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Leksikon, 334. old.
- ²² Uo. és 46. old.
- ²³ Leksikon, 42. old.
- ²⁴ Šandor Veg, i. m. 17. old.
- ²⁵ Ezt Mirnić hangsúlyozza i. m. 188. old.
- ²⁶ Lásd Milenko Beljanski: A Zombor környéki magyarok a faszizmus elleni harcban. Zombor, 1979.
- ²⁷ Samu Mihály 1940-től volt tagja a JKP vajdasági tartományi bizottságának. Ő volt a Becse környéki népfelszabadító harc szervezője 1941 novemberében bekövetkezett hősi haláláig.
- ²⁸ Urbán János pl. erről Kelemen András visszaemlékezése nyomán így ír az adai kommunisták magatartásáról a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás kapcsán: „... amikor a jugoszláviai vezetők aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, Adán a helyi bizottság tagjai és még néhány párttag Varga Jánosnál jöttek össze a megszokott időben, minden hívás nélkül... Cseh Károly határozottan állította, hogy napok kérdése és Jugoszláviában forradalom lesz.” Lásd: Tűzsziget II., 279—280. old.
- ²⁹ Lásd: Janoš Doboš: Antifašistički pokret otpora u Senti 1941. godine. *Vojvodina 1941.*, Novi Sad, 1967, 228—229. old.
- ³⁰ Dubajić szerint nem dőlt el véglegesen, hogy ki volt a titkár: Mayer vagy Nešić, de azt biztosan tudjuk, hogy Mayer Ottmár volt a JKP tartományi bizottságának a tagja. A VI. tartományi pártkonferencián választották meg erre a tisztségre. Lásd: Milan Dubajić, Organizacije KPJ i SKOJ-a u Subotici 1941. *Vojvodina 1941.*, Novi Sad, 1967., 312. old. és az 5. sz. megjegyzést a 325. old. A gyakorlat az volt,

hogy a körleti párttitkárok váltak a tartományi pártbizottságok tagjaivá. Nešić viszont nem vehetett részt a VI. tartományi pártértekezleten, mert abban az időben két hónapra behívták katonai szolgálatra.

³¹ A letartóztatás körülményeit lásd Dubajić i. m. 312—313. old.

³² Dubajić szerint Ćirpanov április végén járt Szabadkán, más források szerint erre csak májusban került sor, ami logikusabb is, mert Mayer csak tőle kaphatta a JKP KB május elsejei kiáltványát és az utasításokat. Ez pedig nem történhetett meg áprilisban, hanem csak májusban, annál is inkább, mert a mozgási lehetőségek áprilisban minimálisak voltak, és ahhoz is idő kellett, hogy a kiáltvány eljusson Ćirpanovhoz. Ennek alátámasztására elegendő ennyi: Bakos áprilisban tett első kísérlete sikertelen maradt, hogy Adáról Zentára menjen.

³³ Egyes zentai források szerint Mayer első zentai tartózkodásakor arról beszélt, hogy még mindig nem sikerült felvennie a kapcsolatot sem a JKP tartományi bizottságával, sem pedig valamely más pártfórummal. Ekkor, állítólag, ezt a gondolatot is felvetette: megtörténhet, hogy olyan utasítást kapnak: vegyék fel a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Lásd: Janoš Doboš i. m. 229. old.

³⁴ Zvonimir Golubović: Okružni komitet za zapadnu Bačku i Baranju 1941—1944., Tokovi revolucije III. Beograd, 1968, 388. old.

³⁵ Kiss Ernő rövid, de magvas életrajzát lásd: Milenko Beljanski: A Zombor környéki magyarok a fasizmus elleni harcban. Zombor, 1979., 13—37. old. E füzet az előszó és más írások mellett tartalmazza még Balla István, Flossberger József, Speidl Vilmos és Benya Antal életrajzát.

³⁶ A pártnyomda működéséről lásd: Zvonimir Golubović, Živan Kumanov i. m., *Vojvodina 1941.*, 151—156. old.

³⁷ Šandor Veg, i. m. 21. old.

³⁸ Zvonimir Golubović i. m. 391. old.

³⁹ Urbán János a májusi behívásokat Adán így írja le:

„Ebben az időben Adán több párttagot, köztük Bakos Kálmánt, Kelemen Andrást, Spang Józsefet és Halász Józsefet külön-külön behívták a községházára, tudomásukra hozták, hogy ismerik kommunista múltjukat, de ami volt, elmúlt. Ami szervezkedés viszont a jövőben a község területén történik, azért őket teszik felelőssé.”

⁴⁰ Slobodna Vojvodina, bácskai kiadás I/1.

⁴¹ Leksikon, 46. old.

⁴² A fegyházból ezek a kommunisták szöktek meg: Ács Márton, Ácímović Žarko, Aleksić Mita, Bajić Slobodan, Bambulović Mihajlo, Batino Rafaelo, Dimitrijević Ćira, Fotević (Fotev) Blagoje, Hristić Josip, Kocmur Alojz, Knežević Ivan, Kurto Mehmed, Maček Ivan, Marinković Milan, Milankov Lazar, Nikolov Jordan, Paunović Stanko, Petrović Ćira, Popović Mutimir, Romac Paško, Stamenković Trajko, Sekulić Djordje, Szöllössy Mihály, Stejić Spasoje, Stilinović Marjan, Svetijević (Svetijev) Aleksandar, Špehar Nikola, Trajković Jovica, Tranović Anton, Veselinov Jovan, Vukadinović Vukadin, Vuković Radovan. (Leksikon, 54. old.)